3/46834

פֿאַרבאַנד פֿון די ווילנער
אין פֿראַנקרייך

14, רי דע פּאַראַדי

יזכור־אַנקעטע

פֿון ....

פּאַריז — 1946

GAYL
PAMP
Man
GAYLO
Syr
Sto

באמערקונגען

1. וועגן יעדע פערזאן (מאן, פרוי, אדער קינד) פילט אויס א באזונדע־רע אנקעטע-בלאנק.

2. ענטפערן דארף מען בלויז אויף יענע פראגן, וועלכע זענען שייך דער געגעבענער פערזאן.

3. די פראגן, וועלכע האבן צו דער פערזאן קיין שום שייכות נישט, שטרייכט אויס!

4. אויב אויף א וואס פארא ס'איז פראגע, איז אייך דער ענטפער נישט באוווסט, לאזט זיי דורך, און שטעלט פארן נומער א פראגע־צייכן (למשל: ?-54).

5. באמיט זיך צו ענטפערן גענוי און דייטלעך אויף די געשטעלטע פראגן. פארצייכענענדיק דאס וויכטיקסטע וואס איז אייך באוווסט, נישט ענדערנדיק דערביי און נישט אויסלאזנדיק קיין שום וויכטיקן פרט. אין וואס פארא (נעגאטיווע, אדער פאזיטיווע) ליכט דאס זאל נישט שטעלן דעם אומגעקומענעם.

6. אויב איר האט אזעלכע־ידיעות וועגן דער געגעבענער פערזאן, וועלכע פאסן זיך נישט אריין אין די ענטפערס אויף די פראגן, גיט זיי צום סוף אין דער רובריק: .65) באמערקונגען.

7. אויב עס פעלן אייך אנקעטע-בלאנקן, ענטפערט אויף געוויינ־לעכע בויגעלעך שרייב-פאפיר, אריבערהיפנדיק די נישט נויטיקע פראגן. נומערירט אבער די ענטפערס גענוי לויט דער אנקעטע.

8. לייגט ביי, צו דער אנקעטע אלע מאטעריאלן, ווי: טאג־ביכער, בריוו, זכרונות-דאקומענטן, פאטאגראפיעס, לידער, דערציילונגען, בילדער און אנדערע פארבליבענע מאטעריאלן פון אומגעקומענעם. (ווען דאס איז צוליב וועלכע ס'איז סיבה נישט מעגלעך — מאכט גענוי קאפיעס פון זיי.)

די אנקעטע איז צוזאמענגעשטעלט געווארן פון ווילנער פארבאנד אין פראנקרייך, לויט דעם פראיעקט פון לייזער ראן.

צו אלע יידן פון ווילנע און אומגעגנט!

כדי צו פאראייביקן דעם אנדענק פון די אומגעקומענע ווילנער יידן אין א יזכור־אלבום, רופן מיר אלע לעבן-געבליבענע צו דערפילן זייער חוב און אויספילן אנקעטעס וועגן אלע, זיי באוווסטע אומגעקומענע און שפורלאז פארשווונדענע יידן פון ווילנע און אומגעגנט.

ווארט נישט, אז אן אנדערער, נעענטערער קרוב אדער פריינד פון אומגעקומענעם ווי איר, וועט געוויס אויספילן אן אנקעטע.

בארינט זיך נישט מיט דער פאלשער מיינונג, אז איר דארפט נישט אויספילן קיין אנקעטע, ווייל: איר האט אסך ווייניקער ידיעות וועגן דער אומגעקומענער פערזאן ווי עמעץ אנדערש, און איר שטעלט זיך פאר, אז יענער קען, דארף און וועט, מסתמא, אויספילן די אנקעטע אסך בעסער ווי איר.

אדרבא, זאל אין בעסטן פאל בעסער זיין צוויי אנקעטעס וועגן איין פערזאן, וועלכע וועלן איינע די אנדערע דערגענצן און קאנטראלירן, איידער קיין איינע נישט.

זשאלעוועט נישט אייער מי און צייט, ווי טייער זיי זאלן ביי אייך נישט זיין. פארגעסט נישט, אז בלויז אייער אויסגעפילטע אנקעטע, קען און וועט אין מערהייטס-פאלן פארבלייבן דער איינציקער זכר וועגן אן אומגעקומענעם קרוב, פריינד, און באקאנטן בן־עיר.

לאזט דעריבער נישט א דורך — נישט פארצייכנט — קיין איין פערזאן, וועגן וועמען איר האט אפילו די סאמע קנאפסטע ידיעות.

געדענקט תמיד, פינפאונזיבעציק טויזנט קדושים, אלע אייערע בעסטע, טייערסטע און ליבסטע קרובים, פריינד, חברים, שכנים און באקאנטע מיט זייערע נאמען, וועלכע זענען מיט אזוי פיל רשעות ארויס־געריסן געווארן פון לעבן, אפגעמעקט געווארן פון דער ערד, אז קיין שפור זאל פון זיי נישט פארבלייבן, דארפן איצט, דורך אייער און אונזער אלע־מענס קליינער מי, ארויסגעריסן ווערן פון דער פארגעסנהייט און פאר־אייביקט בלייבן אין גרויסן שווארצן יזכור־בוך פון דער חרובער ירושלים ד'ליטע.

ווארט נישט און מאכט נישט קיין גרויסן ישוב הדעת. פילט אויס אנקעטעס און שיקט זיי אונז גלייך איבער.

אויב איר קענט, צוליב וועלכע ס'איז סיבה, אליין נישט אויספילן קיין אנקעטע, ווענדט זיך אין סעקרעטאריאט פון אייער ווילנער לאנדס־מאנשאפט אדער בעט אייערע פריינד, זיי זאלן דאס פאר אייך טאן.

קומט זיך צוזאמען און פילט אויס אנקעטעס קאלעקטיוו. דאס וועט פארזיכערן די פינקטלעכקייט פון די אנגעגעבענע ידיעות.

אינפארמירט און דערמאנט אלע אייערע באקאנטע יידן פון ווילנע און אומגעגנט, וועגן זייער חוב אויסצופילן די יזכור־אנקעטעס.

טוט אלץ באצייטנס, איר זאלט שפעטער נישט האבן צו זיך די גע־רעכטע טענה, ווען אין דער אפגעדרוקטער יזכור-רשימה פון דער יידישער ווילנע, וועט פעלן א נאמען, וועלכן איר האט געקענט און געדארפט פאר־אייביקן.

זאל קיין איין און איינציקער לעבנגעבליבענער ווילנער ייד נישט אויסנבלייבן. וועלכער וועט נישט האבן אויסגעפילט זיין הייליקן חוב לגבי אלע אים באקאנטע, אומגעקומענע ווילנער יידן: — יזכור!

צו אלע יידן פון ווילנע
און אומגעגנט !

כדי צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די אומגעקומענע ווילנער ייִדן אין אַ יזכור־אַלבום, רופן מיר אַלע לעבן־געבליבענע צו דערפילן זייער חוב און אויספילן אַנקעטעס וועגן אַלע, זיי באַוווּסטע אומגעקומענע אין שפּורלאָז פאַרשוווּנדענע יידן פון ווילנע און אומגעגנט.

וואַרט נישט, אַז אַן אַנדערער, נעענטערער קרוב אָדער פריינד פון אומגעקומענעם ווי איר, וועט געווים אויספילן אַן אַנקעטע.

באַדינט זיך נישט מיט דער פאַלשער מיינונג, אַז איר דאַרפט נישט אויספילן קיין אַנקעטע, ווייל: איר האָט אַסך ווייניקער ידיעות וועגן דער אומגעקומענער פּערזאָן ווי עמעץ אַנדערש, און איר שטעלט זיך פאָר, אַז יענער קען, דאַרף און וועט, מסתמא, אויספילן די אַנקעטע אַסך בעסער ווי איר.

אדרבא, זאָל אין בעסטן פאַל בעסער זיין צוויי אַנקעטעס וועגן איין פּערזאָן, וועלכע וועלן איינע די אַנדערע דערגענצן און קאָנטראָלירן, איידער קיין איינע נישט.

זשאַלעוועט נישט אייער מי און צייט, ווי טייער זיי זאָלן ביי אייך נישט זיין. פאַרגעסט נישט, אַז בלויז אייער אויסגעפילטע אַנקעטע, קען און וועט אין מערהייטס־פאַלן פאַרבלייבן דער איינציקער זכר וועגן אַן אומגעקומענעם קרוב, פריינד, און באַקאַנטן בן־עיר.

לאָזט דעריבער נישט אַ דורך — נישט פאַרצייכנט — קיין איין פּערזאָן, וועגן וועמען איר האָט אפילו די סאַמע קנאַפּסטע ידיעות.

געדענקט תמיד, פינפאונזיבעציק טויזנט קדושים, אַלע אייערע בעסטע, טייערסטע און ליבסטע קרובים, פריינד, חברים, שכנים און באַקאַנטע מיט זייערע נאָענטסטע, וועלכע זענען מיט אַזוי פיל רשעות אַרויסגעריסן געוואָרן פון לעבן, אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער ערד, אַז קיין שפּור זאָל פון זיי נישט פאַרבלייבן, דאַרפן איצט, דורך אייער און אונזער אַלעמענס קליינער מי, אַרויסגעריסן ווערן פון דער פאַרגעסנהייט און פאַראייביקט בלייבן אין גרויסן שוואַרצן יזכור־בוך פון דער חרובער ירושלים ד׳ליטע.

וואַרט נישט און מאַכט נישט קיין גרויסן ישוב הדעת.

פילט אויס אַנקעטעס און שיקט זיי אונז גלייך איבער.

אויב איר קענט, צוליב וועלכע ס׳איז סיבה, אַליין נישט אויספילן קיין אַנקעטע, ווענדט זיך אין סעקרעטאַריאַט פון אייער ווילנער לאַנדסמאַנשאַפט אָדער בעט אייערע פריינד, זיי זאָלן דאָס פאַר אייך טאָן.

קומט זיך צוזאַמען און פילט אויס אַנקעטעס קאָלעקטיוו. דאָס וועט פאַרזיכערן די פּינקטלעכקייט פון די אָנגעגעבענע ידיעות.

אינפאָרמירט און דערמאָנט אַלע אייערע באַקאַנטע יידן פון ווילנע און אומגעגנט, וועגן זייער חוב אויסצופילן די יזכור־אַנקעטעס.

טוט אַלץ באַצייטנס, איר זאָלט שפּעטער נישט האָבן צו זיך די גערעכטע טענה, ווען אין דער אָפּגעדרוקטער יזכור־רשימה פון דער יידישער ווילנע, וועט פעלן אַ נאָמען, וועלכן איר האָט געקענט און געדאַרפט פאַראייביקן.

זאָל קיין איין און איינציקער לעבנגעבליבענער ווילנער ייד נישט אויסנבלייבן. וועלכער וועט נישט האָבן אויסגעפילט זיין הייליקן חוב לגבי אַלע אים באַקאַנטע, אומגעקומענע ווילנער יידן: — יזכור !

פאַרבאַנד פון די ווילנער יידן אין פראַנקרייך.

באמערקונגען

1. ווען יעדע פערזאָן (מאַן, פרוי, אָדער קינד) פילט אויס אַ באַזונדערע אַנקעטע-בלאַנק.

2. ענטפערן דאַרף מען בלויז אויף יענע פראַגן, וועלכע זענען שייך דער געגעבענער פערזאָן.

3. די פראַגן, וועלכע האָבן צו דער פערזאָן קיין שום שייכות נישט, שטרייכט אויס!

4. אויב אויף אַ וואָס פאַראַ ס'איז פראַגע, איז אייך דער ענטפער נישט באַוווּסט, לאָזט זיי דורך, און שטעלט פאַרן נומער אַ פראַגע-צייכן (למשל: ?-54).

5. באַמיט זיך צו ענטפערן גענוי און דייטלעך אויף די געשטעלטע פראַגן. פאַרצייכענענדיק דאָס וויכטיקסטע וואָס איז אייך באַוווּסט, נישט ענדערנדיק דערביי און נישט אויסלאָזנדיק קיין שום וויכטיקן פּרט. אין וואָס פאַראַ (נעגאַטיווע, אָדער פּאָזיטיווע) ליכט דאָס זאָל נישט שטעלן דעם אומגעקומענעם.

6. אויב איר האָט אַזעלכע ידיעות וועגן דער געגעבענער פערזאָן, וועלכע פּאַסן זיך נישט אַריין אין די ענטפערס אויף די פראַגן, גיט זיי צום סוף אין דער רובריק: (65.) באַמערקונגען.

7. אויב עס פעלן אייך אַנקעטע-בלאַנקן, ענטפערט אויף געוויינלעכע בויגנלעך שרייב-פּאַפּיר, אַריבערהיפּנדיק די נישט נויטיקע פראַגן, נומערירט אָבער די ענטפערס גענוי לויט דער אַנקעטע.

8. לייגט ביי, צו דער אַנקעטע אַלע מאַטעריאַלן, ווי: טאָג-ביכער, בריוו, זכרונות-דאָקומענטן, פאָטאָגראַפיעס, לידער, דערציילונגען, בילדער און אַנדערע פאַרבליבענע מאַטעריאַלן פון אומגעקומענעם. (ווען דאָס איז צוליב וועלכע ס'איז סיבה נישט מעגלעך — מאַכט גענויע קאָפּיעס פון זיי.)

די אַנקעטע איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן פון ווילנער פאַרבאַנד אין פראַנקרייך, לויט דעם פּראָיעקט פון לייזער ראַן.

יזכור - אַנקעטע

דערמיט גיב איך צו וויסן דער לעבנגעבליבענער שארית-הפליטה פון ווילנע אַז:

אומגעקומענע פאַמיליע-מיטגלידער

1) פאַמיליע.................. לויטן געבוירן ....

2) נאָמען ....

3) געבוירן דעם .... אין ....
טאָג, חודש, יאָר   שטאָט, געגנט

4) פאָטערס נאָמען .... מוטערס נאָמען............
און פאַמיליע לויטן געבוירן

5) פּראָפעסיע און באַשעפטיקונג........................

6) בילדונג ....

7) געזעלשאַפטלעך געאַרבעט.............................
פּאַרטיי, קולטורעלע, רעליגיעזע, פּראָפעסיאָנעלע,
און אַנדערע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס.

....

....

8) געוועזענער אַדרעס (ביז סעפּטעמבער 1939)..............

....
שטאָט, גאַס, הויף, וווינונג

9) געלעבט אין ווילנע ....
דאַטעס פון — ביז

ווילנער עמיגראַנטן ביז 1939

10) עמיגרירט פון ווילנע אין..............................
וועלכן

קיין................................ צו ....
לאַנד, שטאָט   צו וואָס פאַראַ קרובים, פריינט

11) שטודירט.................... דאַטע ....
אין וועלכער אַנשטאַלט   פון — ביז

פאַרענדיקט אַלס.....................................

12) געאַרבעט אַלס......................................

אין וועלכער אונטערנעמונג..............................

13) אַראָפּגעקומען קיין..................................
שטאָט

פון ווילנע...
פאַמיליע, נאָמען, קרובהשאַפט, דאַטע

14) באַזוכט.......................... אין ווילנע אין
עלטערן, וועלכע אַנדערע קרובים?
.... יאָר
וועלכן?

אומגעקומענע פאַמיליע-מיטגלידער

15) געוועזן אין ווילנע ....
פון פאַרן 22 יוני 1941 אָדער ווען

און אין ווילנער געטאָ........................
דאַטעם: פון — ביז

16) געוועזן אין וועלכע אַנדערע שטעט ....

נעטאָס........................

....
דאַטעם: פון — ביז

17) צוזאַמען מיט .... פאַמיליע-מיטגלידער, פון וועלכע
צאָל
.... זענען אומגעקומען .... לעבן געבליבן
צאָל צאָל

18) אומגעקומענע פאַמיליע-מיטגלידער:
פאַמיליע, נאָמען, געבוירן דעם., קרובה-
שאַפט., ווו און ווען אומגעקומען.

א) ....
ב) ....
ג) ....
ד) ....
ד׳) ....
ו) ....
ז) ....
ח) ....
ט) ....
י) ....

לעבנגעבליבענע פאַמיליע-מיטגלידער

18) לעבנגעבליבענע פאַמיליע-מיטגלידער ....
פאַמיליע, נאָמען, געבוירן (יאָר), קרובה-
שאַפט, ווו געוועזן אין 1941-1945? — ווי
און ווען זיך באַפרייט? לעצטער אַדרעס

א) ....
ב) ....
ג) ....
ד) ....
ה) ....
....

זיך אויסבאַהאַלטן

20) זיך אויסבאַהאַלטן אין .... געטאָ
וועלכע
גענוי אין וואָס פאַרא באַהעלטענישן)קע-
לער, בוידעם, צווישן־וואַנט, ברונעם, קאַנאַ־
ליזאַציע א.אנד. קינדער: אין (וואָס פאַרא
ספּעציעלע באַהעלטענישן. בערך ווען דאַ־
טעם: פון — ביז) ?

....
....
....
....
....
....
....
....

21) געלעבט „אויף דער אַרישער זייט" ....
אומלעגאַל? אין וואָס פאַרא באַהעלטענישן?
קינדער — ווו, ביי וועמען, ווען: (דאַטעם:
פון — ביז)

....
....
....
....
....
....
....
....
....

22) ביי נישט יידן ....

זייער פאַמיליע, נעמען, עלטער, באַשעפטי-קונג, צאָל פאַמ. מיטגלידער, פאַרמעגלעכ-קייט, נאַציאָנאַליטעט, געוועזענער אַדרעס, און אויב איר ווייסט זייער היינטיקן אַד-רעס. אויס וועלכע מאָטיוון האָבן זיי אַרויס-געהאָלפן יידן: (רעליגיעזע, פּאָליטישע (וועלכע)? צוליב מאַטעריעלן נוצן. אויס פּערזענלעכער פריינדשאַפט) ?

....

....

....

....

....

23) געלעבט אויף „אַרישע“ פּאַפּירן ....

לעגאַל? אויף וואָס פאַרא דאָקומענטן? אַ דאַנק וועמען, פאַר וואָס פאַרא געצאָלט און ביי וועמען זיי באַקומען. געלעבט זעלבסט-שטענדיק געאַרבעט. אַלס וואָס — ווו ? קינדער: ווען, ווי אַז.י, מיט וועמענס הילף, איז דאָס קינד אַריבערגעפירט געוואָרן (דורך וועמען) פון געטאָ און וועמען איבערגעגעבן אויף דער אַרישער זייט? געלערנט אין (וועלכע) שולן געאַרבעט (ביי וואָס)? גע-ווען צוגעשריבן (אַלס וועמענס קינד) ?

....

....

....

....

24) די אַרישע פּערסאָנאַליען : ....

פאַמיליע, נאָמען, רעליגיע, נאַציאָנאַליטעט, נעמען פון די עלטערן, ווו געבוירן, ווו גע-לעבט ביז דער איינמעלדונג? געווען צוגע-שריבן צוזאַמען מיט אַ קינד? מיט אַ פרוי? אַנדערע קרובים (יידישע — נישט יידי-שע?) זייערע אַרישע פּערסאָנאַליען ?

....

....

....

....

....

25) „געגנומען“ אַדער אַנטדעקט געוואָר ....

ראַטע, ווי אַזוי? דורך וועמען? (פּאָליציי-געסטאַפּאָ?) בעת וועלכער אַקציע, אַבלאַ-ווע? ערשטע פּראָוואָקאַציע? פון די „כאַ-פּונעס“? קינדער-אַקציע, ליקווידאַציע פון קליינעם געטאָ, ענדגילטיקע געטאָ-ליקווידא-ציע? א. אַנד.

....

....

....

....

26) אַרויסגעגעבן געוואָרן ....

פאַמיליע, נאָמען, צונאָמען, נאַציאָנאַליטעט פון מסור — צוליב וועלכע מאָטיוון גע-מסרט ?

....

....

....

....

27) געווען אַרעסטירט ....

דאַטעם: פון — ביז, גענומען, דורך וועלכע פּאָליציי? געסטאַפּאָ ?

....

....

....

28) באַשולדיקונג ....

(פאַרלייקנטע) יידישקייט? פאַר (וועלכן) אַנטייל אין אַ סאַבאָטאַזש, אַדער אַנדער ווידערשטאַנדס-אַקט? אַנטייל אין (וועל-כער) ווידערשטאַנדס-באַוועגונג? פאַר (וועל-כער) אומלעגאַלער פּאַרטיי-צוגעהעריקייט ?

....

....

....

....

....

....

תפיסה

29) אינטערנירט געווען ....
אין געטא־תפיסה, וועלכע אנדערע תפיסות, געסטאפא ?

....

....

....

....

דעפארטירט

30) „ארויסגעפירט" (דעפארטירט) געווארן ....
גענויע דאטע, וווהין געפירט? וווהין גע-בראכט ?

....

....

....

....

....

אין קאנצלאגערן

31) געווען אין די קאנצלאגערן ....
אנרופן זיי גענוי, לויט דער ריי (דאטעס : געווען פון — ביז), ארבעטס-לאגערן, פאר-ניכטונגס-לאגערן, מיליטערישע געפאנגען-לאגערן, קינדער־לאגערן אדער ספעציעלע קינדער־בלאקן

....

....

....

....

....

....

32) געארבעט אין די קאנצלאגערן ביי..........

....

אלס : ....

....

אין געטא

33) אנטייל גענומען אין דער ווידערשטאנדס-באוועגונג
אין ווילנער געטא (פ.פ.א.) ....
אין וואס האט זיך אויסגעדריקט זיין (איר) אנטייל?
דאטע: פון — ביז

....

....

....

34) אין אנדערע געגנטן, געטאס, לאגערן ....
גענוי ווו און ווען, אין א יידישער אדער וואס פארא אנדערע גרופע, באוועגונג ?
אין וואס האט זיך אויסגעדריקט זיין (איר) אנטייל ?

....

....

35) אנטייל גענומען אין וועלכע געטא, לאגער, ווידער-שטאנדס-קאמפן ....
דאטעס: פון — ביז, אין וועלכן געטא, לא-גער, אין וועלכן קאמפס-אפשניט? גאס, הויז, באריקאדע, לאגער־פונקט.

....

....

36) אוועק צו די פארטיזאנער ....
מיט וואס פארא געווער? אינדיווידועל, א-דער מיט אן ארגאניזירטע גרופע? פון וואנען ארויס — ווי אזוי, דורך וואנען, מיט וועמענס הילף, וועלכע פערזאן — הילפס-ארגאניזאציע געקומען, דאטע.

....

....

37) געהערט צו דער ....
יידישער אדער וועלכער אנדערער פארטיזאנער אפטיילונג-גרופע פון וועלכע מחנה, סאוויעטישע, פוילישע, א. אנד. פארייניקונג ? נאמען פון דער מחנה, קאמאנדיר, צאל פארטיזאנער, צאל יידן (מענער, פרויען, קינדער), צאל נישט קאמפסטעטיקע יידן, וווינארט (וואלד, בערג, געגנט) אין טעטיקייטס-געביט פון דער מחנה, זיין (איר) אמט און ראנג אין דער מחנה.

....

....

אַנטייל אין דעם ווידערשטאַנדס-קאַמף

ביי די פּאַרטיזאַנער

38) אַנטייל גענומען אין פּאַרטיזאַנישע שלאַכטן? אַקציעס?
דיווערסיע, אויסשפּיר, פאַרבינדונג און אַנד. געקעמפט ביים באַפרייען (וועלכע שטאָט) ערד, אָדער צוזאַמען מיט דער רויטער אַר־מיי אָדער וועלכע אַלירטע אַרמיי? און וואָס האָט זיך אויסגעדריקט זיין (איר) אַנטייל? מיט געווער? קאַמפּס־פונקטן, דאַטעס.

....

....

....

....

אין אַרמיי

39) געווען אין .... אַרמיי,
וועלכער
פאַרמאַציע ....
(אַרטילעריע, אַוויאַציע א. אַנד.) פּולק, דיוויזיע
מאָביליזירט — פרייוויליק? ראַטעס: פון — ביז, אין ראַנג פון — ביז

....

....

40) געקעמפט אויף וועלכע פראָנטן ....
ביי וועלכע שטעט, און וועלכע שלאַכטן?

....

....

....

אויסצייכענונגען

41) איז אויסגעצייכנט געוואָרן ....
גענוי מיט וועלכע גראַמאַטעס, טיטולן (למשל: פאַרדינסטפולער אַרטילעריסט). פּרעמיעס, מעדאַלן, אָרדנס, העכערע ראַנגען, דאַטעס — ווען, פאַר וואָס פאַרא העלדיש־קייטן.

....

....

געפאַנגענשאַפט

42) אי זאַריינגעפאַלן אין .... געפאַנגענשאַפט
צו וועמען? דאַטעס, געגנט, פּונקט, בעת וועלכער שלאַכט? אויסשפּיר?

....

....

געזעלשאַפטלעכע

אַרבעט

43) אַנטייל גענומען אין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט
אין וועלכע: פּאַרטייישע, קולטורעלע, רעלי־גיעזע, סאָציאַלע, ווירטשאַפטלעכע, ביל־דונגס־אינסטיטוציעס, גרופּעס, קאָמערלעך, קרייזלעך, און וואָס האָט זיך אויסגעדריקט זיין (איר) אַנטייל? ווי, ווען, דאַטעס, אין געטאָ, תפיסה, לאַגער, אין וואַלד, פּאַרט־זאַנער־מחנה, אַרמיי?

....

....

....

אַנשויאונגען

44) רעליגיעזער גלויבן, פּאָליטישע אַנשויאונגען
.... געווען — געוואָרן רעליגיעז — פרייִדענקע־ריש? געביטן די פּאָליטישע אַנשויאונג, אַר־יענטאַציע פון — אויף — ווען? אין געטאָ, באַהעלטעניש, תפיסה, לאַגער, וואַלד, אַר־מיי? נאָך וועלכע אַלגעמיינע אָדער פּערזענ־לעכע געשעענישן? מיט וועלכע אַרגומענטן פאַרטיידיקט די ענדערונג?

....

....

אָנדענקונגס-ירושה

שאַפונגען

45) געשריבן ....
א טאָג־בוך, כראָניקעט, זכרונות, לידער, דערציילונגען? געמאָלט? געקלעפּט? קאָמ־פּאָזירט? ווען? ווו? און וועמען פאַרגע־לייענט דאָס געשאַפענע? האָט מען דאָס גע־לייענט? געזונגען? אויסגעשטעלט? ווען? ווו? ווי אַזוי און ווען באַהאַלטן, אָדער אי־בערגעלאָזן די כתבים? שאַפונגען?

....

....

....

דאָקומענטן-כתבים

46) וועלכע אָנדענקונגס-מאַטעריאַלן זענען פאַרבליבן
בריוו, כתבים, זכרונות, טאָג-ביכער, פאָטאָ־גראַפיעס, בילדער און אַנד. נישט פאַרעפנט־לעכטע (מי — ווען), שאַפונגען פון אַ מענ־טשן — (גענוי וועלכע), וואָס — ביי וועמען — געפינט זיך (פאַמיליע, נאָמען, אַדרעס):

....

....

....

47) געאַרבעט אין יידן־ראַט? אין דער יידישער געטאָ־פּאָליציי
ווו? ווען (דאַטעס: פון — ביז), אויף וועלכן אמט ?

....

....

48) געאַרבעט אַלס עלטסטער (קאַפּאָ) אין וועלכער תּפיסה,
לאַגער, באַראַק, בלאָק, דאַטעס: פון — ביז

....

....

49) ווי אַזוי געווען זיין (איר) האַלטונג (פּאָזיטיוו — נעגאַטיוו?)
אויף דעם נישט ווירדיקן אמט ?

....

....

פאַרברעכעריש ....

50) באַקאַנט געווען אַלס מסור, שאַנטאַזשיסט, געסטאַפּאָ־אַגענט
אויפן סמך פון וועלכע פאַקטן? אָדער בלויז
פאַרדעכטיקט געוואָרן דורך וועמען? „געאַר
בעט" צווישן יידן, נישט יידן, אָדער „אויף
ביידע פראָנטן", אין וועלכער געטאָ, לאַגער,
אַרישע זייט.

....

....

51) ווי אַזוי געקומען צום יידן־דינסט־אַמט, מסירה — „פאַך",
און צוליב וועלכע מאָטיוון זיך מיט דעם „פאַרנומען":
לייכטע פּרנסה, אויסקויף־פרייז פאַרן אייגענעם לעבן, בפּועל ממש, אָדער: פאַר אַ
גוט ־ לעבן, מאָראַלישע געפאַלנקיים.

....

....

52) די קרבנות פון פאַראַט און פאַרברעכן ....
רופט אָן די פאַמיליע־נעמען פון די אַרעס־
טירטע, פאַרשיקטע, געפּייניקטע און דער־
מאָרדעטע דורך זיין (איר) מסירה, אָדער
ביי זיין (איר) אַקטיוון אָנטייל (אַליין אַ־
רעסטירט, געשלאָגן, אָפּגעשיקט אין קאָנצ־
לאַגער, פאַרניכטונגס־לאַגער, פּאָנאַר, קרע־
מאַטאָריע. דאַטע: ווען — ווו? (געטאָ,
תּפיסה, לאַגער).

....

....

53) רופט אָן די לעבנגעבליבענע עדות פון זיין (איר) פאַראַט
און פאַרברעכן ....
פאַמיליע, נאָמען, עלטער, עדות פון וועלכע
פאַקטן, אין וועלכן געטאָ, תּפיסה, געטאָ,
לעצטער אַדרעס (שטעלט צוזאַמען גביעת
עדות־פּראָטאָקאָלן פון די פאַרברעכנס מיטן
אָנטייל (אויסגעפרעגט און אונטערשרייבט)
פון לעבנגעבליבענע געליטענע, בייוועזנדע אָדער
אַזעלכע, וועלכע האָבן די פאַקטן פערזענלעך
געהערט פון די געליטענע (אָנווייזן געננוי,
ווען? ווו? פון וועמען?).

....

....

....

....

54) אַרעסטירט געוואָרן ....
אַדרעס וועמענס (פאַמיליע־נאָמען) וואַכ־
זאַמקייט? אין וואַלד? אין וועלכע פּאַרטי־
זאַנען־מחנה? נאָך דער באַפרייאונג? דאַטע,
דורך וועלכע מלוכישע אָרגאַנען.

....

....

....

....

55) געמשפּט געוואָרן ....
דאַטע, שטאָט, געריכט, פאַר וועלכע פאַר־
ברעכנס באַקומען וואָס פאַרא שטראָף.

....

....

....

56) איז שפּורלאָז פאַרשוווּנדן ....
פון ווען? געננויע דאַטע: פאַר, בעת, אָדער
נאָך וועלכע געשעענישן, אַקציע, און ה. גל.

....

....

....

GAYLAMOUNT
PAMPHLET BINDER

57) איז אומגעקומען אין ....
וועלכע שטאָט, ביזן געטאָ — אין געטאָ?
בעת וואָס פאַראַ אַקציע, אין וועלכע באַ-
העלטעניש, תפיסה, זאַמל-פּונקט (אומשלאַג-
לאַג־פּלאַץ), אין עטאַפּ (פון וואַנען — וווּ-
הין?) אויף פּאָנאַר, ראַסע, ה.ק.פּ.-בלאָק א.
אנד. אין וועלכן קאָנצלאַגער? בלאָק?

....

58) געטויט אויף וואָס פאַראַ אופן ....
צוערשט געפּייניקט? דערנאָך: דערשאָסן,
פאַרגאַזט, פאַרברענט, געהאַנגען, געשטאָרבן
(פון וועלכע קרענק?)

....

59) אומגעקומען אין וואַלד ....
אין דער (נאַציאָנאַלער) פּאַרטיזאַנער־מחנה,
און אין וועלכער שלאַכט? דיווערסיע-אַקט,
אויסשפּיר? אין אַרומרינגלונג? פאַרוווּנ-
דעט? געפאַלן אין שלאַכט ?

....

60) אומגעקומען אין .... אַרמיי
וועלכע
מיליטערישע פאָרמאַציע? אין וועלכער
שלאַכט, אין אַרומרינגלונג? פאַרוווּנדעט ?
געפאַלן? געשטאָרבן אין שפּיטאָל? (נומער,
נאָמען, שטאָט).

....

61) געשטאָרבן נאָך דער באַפרייאונג ....
אין וועלכן לאַגער, שפּיטאָל, שטאָט ?

....

62) איז באַערדיקט געוואָרן ? ....
ווו, אויף וועלכן בית-עולם, אינדיווידועלער
אָדער מאַסן-קבר? גענויע אָרט־באַצייכענונג.
איז פאַראַן (וואָס פאַראַ) מצבה? דורך ווע-
מען געשטעלט, מיט וואָס פאַראַ אויס-
שריפט ?

....

63) דאַטע פון אומקום ....
טאָג, חודש, יאָר, גערעכנט לויט וואָס פאַראַ
ידיעות ?

....

64) פאַמיליע-נאָמען פון עד־ראיה אָדער עד מפי ....
און זיין לעצטער אַדרעס, אָדער פון וועלכע
קוועלן, שטאַמט די ידיעה פון אומקומען.

....

65) באַמערקונגען : ....

....

66) די אַנקעטע האָט אויסגעפילט ....
פאַמיליע, נאָמען, אַנגעהעריקייט (קרובה-
שאַפט, חבר, שכן) מיט דער געגעבענער
פּערזאָן, לעצטער אַדרעס :

....

שטאָט, ... דאַטע
אונטערשריפט : ....
אייגנהענטיקע אונטערשריפט

MGWJ 80 (1936), 282-293

Der Widerhall der Ereignisse von 1648/49 (גזרות ת״ח ות״ט) in der synagogalen Dichtung.

Ein Beitrag zur Literaturgeschichte der synagogalen Poesie.

Von Nachum Wahrmann.

„Das Jahr 1648, ein Friedensjahr für Mitteleuropa, ein Freiheitsjahr für England, ein Christusjahr nach den Verheißungen Pierre de la Fons, ein Messiasjahr nach dem Sohar, wurde ein Unglücksjahr für die Juden in Polen und Ukraine. Die Kosaken und ihre Verbündeten, die unter Bogdan Chmielnicki gegen Polen Krieg führten, verwüsteten die Städte und erschlugen alle Juden, die sich nicht retten konnten, oft mit erfinderischer Grausamkeit. Das Haar stäubt sich bei den Beschreibungen; die Qualen übertreffen die des Mittelalters, die Anzahl der Opfer hält der vom Jahre 1348 die Waage; die Zerstörung der Gemeinden erinnert an den Hadrianischen Krieg. Viele Tausende flohen nach der Türkei, nach Deutschland und Holland. Auf lange Zeit war der Wohlstand jener Gegenden, ihre Kultur auf noch längere vernichtet. Die Verwüstungen und die Mordtaten waren vornehmlich in den Jahren 1648 und 1649 und dauerten teilweise bis zum Jahre 1656“[1]. Diese Judenverfolgungen, über die wir eine Reihe wertvoller zeitgenössischer Schilderungen in hebräischer Sprache besitzen[2], haben auch in der synagogalen

[1] Nach Dr. Zunz, „Die synagogale Poesie des Mittelalters“, 2. Aufl., hrsg. von A. Freimann, Frankfurt a. M. 1920, S. 344; vgl. dazu die Anm. zu Z. 3 auf S. 576 daselbst. S. ferner J. Schamschon, Beiträge zur Geschichte der Judenverfolgungen in Polen während der Jahre 1648—1658 (Dissertation) Bern 1912. Vgl. auch M. Weinreich, Strumwind (jiddisch) Wilna 1927, S. 5—76 und Encyclopaedia Judaica V (1930) Sp. 503 ff.

[2] Sie sind zusammengestellt bei M. Steinschneider, „Die Geschichtsliteratur der Juden, Frankfurt a. M., 1905, S. 121 ff. und Nachträge 121—122 auf S. 180 daselbst. Weitere Quellen bringen Ch. N. Dembitzer כלילת יופי, I, Krakau 1888, S. 56 ff., II (1893) S. 52 ff.; N. A. Litinski, . . . קורות פאדאליא, Odessa 1895, S. 51, Anm. 1—8; Ben Zion Katz, לקורות היהודים ברוסיא פולין וליטא, Berlin 1899, S. 38—42; J. Meisl, Gesch. d. Jud. in Polen u. Rußland, II, Berlin 1922, S. 212 f.; S. Dubnow, Weltgeschichte des jüdischen Volkes, VII, Berlin 1928, S. 509 f., 523 und 525 f. (s. auch die Bibliographie zu den §§ 2, 3, 5); E. Tscherikower, in אנציקלופדיה ישראלית I, Berlin 1929, Sp. 1058 ff. Zu den an der zuletzt genannten Stelle angeführten Schriften ist hinzuzufügen der Kommentar zu מגלת תענית (Amsterdam 1659) von Abraham ben Josef Ha-Levi (Segal) aus Krakau (vgl. Ozar Jisrael I, S. 97b und Enc. Jud. I (1928) Sp. 497, ferner der Kommentar zur Pessach-Haggada ברית מטה משה von M. Wengrow, Berlin 1701. Auszüge aus den Quellenschriften bringen Bernfeld (s. weiter unten im Text) und Abraham Kahana, ספרות ההסטוריא הישראלית, II, (Warschau 1923) S. 295 ff.

Poesie jener Zeit einen bedeutenden Niederschlag gefunden. Neben zahlreichen Selichoth und Kinoth, die von verschiedenen Autoren meistens für den zur alljährlichen Erinnerung an jene Ereignisse festgesetzten Fasttag des 20. Siwan[3] abgefaßt wurden, sind uns auch mehrere anonyme Seelengedächtnisse (אל מלא רחמים) erhalten, in denen der damaligen Märtyrer gedacht wird und die lange Zeit wohl in allen Gemeinden Europas bei den Seelengedenkfeiern an den Festtagen vorgetragen wurden[4]. Während der Fasttag in vielen Orten, besonders des Ostens, bis auf unsere Zeit sich erhalten hat[5], haben von den vielen damals entstandenen Dichtungen und Gebeten nur wenige in unsere Gebetbücher Eingang gefunden[6].

Diese für die Geschichte der Katastrophe von 1648/49 sowohl wie auch für die Literaturgeschichte der synagogalen Poesie der Neuzeit sehr bedeutsamen Dokumente wären daher verloren gegangen, wenn nicht die jüdische Wissenschaft rechtzeitig ihr Augenmerk auf sie gerichtet hätte. Bahnbrechend war auch hier wie auf vielen anderen Gebieten Zunz, der in seiner

[3] Vgl. S. Mandelkern, דברי ימי רוסיא, II, Warschau 1875, S. 61, Gurland אוצר הספרות, III, Abt. דברי הימים, S. 145, und Gurland-Kahana, לקורות הגזרות על ישראל, Odessa 1892, S. 60 f. S. auch Zunz, „Die Ritus des synagogalen Gottesdienstes“, 2. Aufl., Berlin 1919, S. 127.

[4] In manchen deutschen Gemeinden geschieht dies noch heute, so z. B. in Fraustadt (Grenzmark).

[5] סליחות לכ׳ סיון in אוצר התפלות (אשכנז), Wilna 1923, Teil II, S. 129 (65) ff.

[6] Am verbreitetsten sind die Selichoth des Sabbatai Kohen (s. weiter unten Nr. XXII) und des Scheftel Horowitz Segal (s. weiter unten Nr. XXI) sowie das Seelengedächtnis für den Märtyrer Jechiel Michal aus Nemirow (s. weiter unten Nr. VI). Die sonst in den Gebetbüchern (z. B. Tarnopol 1816, Slawuta 1818, Prag 1839, Wien 1839 und Wilna 1923) und den Selichoth (z. B. Wien 1838, Krotoschin 1865) sowie in . . . קונטרס מנהגי פוזן, Dyhernfurth 1796 (s. auch die weiter unten Anm. 45 angeführten Drucke) abgedruckten oder zusammengestellten Gebete für den 20. Siwan sind älteren Datums und haben mit den Ereignissen von 1648/49 nichts zu tun. Vgl. auch Gurland Kahana, a. a. O., S. 61.

ɔynagogalen Poesie des Mittelalters" (1855) eine kurze Zu- ımmenstellung von Autoren gegeben hat, die auf jene Ereig- sse religiöse Dichtungen verfaßt haben[7]. Zehn Jahre später ·achte er dann in seiner „Literaturgeschichte der synagogalen oesie" Berlin 1865—67 (= Z) ein ausführliches Verzeichnis aller edichte (S. 433 ff.), nachdem L. Landshuth im Anhang zu seiner :hrift עמודי העבודה I—II, Berlin 1857—1862 (= L) einige von nen bereits veröffentlicht hatte. Leider ist der wissenschaft- :he Wert dieses bedeutsamen Werkes von Zunz dadurch be- ıträchtigt, daß hier die meisten Gedichte ohne Quellenangabe ıgeführt sind. Umso größer ist daher das Verdienst von Ch. J. urland, der in seinen „Beiträgen zur Geschichte der Ereignisse den Jahren 1648/49" (1887—92) neben anderen Quellen auch ıe große Anzahl dieser Dichtungen der Öffentlichkeit wieder gänglich gemacht hat[8]. Die Bemühungen um die Erforschung ·r Quellen zur Geschichte jener Zeit hörten seitdem nicht auf[9]. ·e erste bibliographische Zusammenstellung lieferte Aron Frei- ann in Steinschneiders „Geschichtsliteratur der Juden", Frank- rt a. M. 1905 (= Fr.), wo er den synagogalen Dichtungen einen sonderen Abschnitt (§ 174) widmete[10]. Wie schwierig aber ɘ Forschung auf diesem Gebiete ist, beweist die Tatsache, daß immer noch nicht gelungen ist, für alle von Zunz angeführten ɘdichte die Quelle zu finden. In der sonst wertvollen Antho- gie von Simon Bernfeld ספר הדמעות III, Berlin 1926 (= B) sind bezug auf die Ereignisse von 1648/49 nur bereits bekannte

[7] Vgl. a. a. O., S. 362.

[8] Der hebräische Titel dieses Werkes lautet: לקורות הגזרות על ישראל und ·rde zuerst in Gräbers אוצרהספרות, I—IV (Jaroslau-Krakau 1887—1892) ver- ɘntlicht, wovon dann ein erweiterter Sonderdruck in 5 (6) Heften er- ienen ist. Ein weiteres Heft gab David Kahana nach dem Tode Gurlands aus (Odessa 1892). Da die Sonderausgabe der Hefte 1—5 (6) äußerst en ist, sei hier festgestellt, daß nur Heft 1 gegenüber dem Abdruck in אוצר הס, I, 8 ff. und 41 ff. durch einen neuen Abschnitt לקט ושכחה (S. 17—32) sentlich erweitert ist. Die Hefte 2—5 (6) dagegen entsprechen genau den ·öffentlichungen a. a. O. II—IV. Heft 2 ist nur am Eingang durch das licht von M. Zacuto (s. weiter unten Nr. XX) vermehrt.

[9] Vgl. Litinski, a. a. O., S. 43—50.

[10] Vgl. Steinschneider a. a. O., S. X f. und Freimann in Zunz, Syna- ·ale Poesie des Mittelalters, 2. Aufl., S. 576, Anm. zu S. 344, Z. 1 ff.

Dichtungen abgedruckt, und auch ein so großer Kenner der synagogalen Poesie wie Israel Davidson kann in seinem epoche- machenden Werke אוצר השירה והפיוט, I—IV, New York 1924—33 (= D) für viele Gedichte, die diese Zeit betreffen, nur „Zunz" als Quelle angeben[11].

Als Vorarbeit für eine geplante Herausgabe aller dieser Dichtungen[12] bringen wir im folgenden eine neue Liste der- selben, wobei wir nicht nur die Zusammenstellung Freimanns ergänzen und berichtigen, sondern sie auch durch zum Teil unbekanntes Material bereichern konnten[13]. Dennoch ist es auch uns nicht gelungen, für alle uns bekannt gewordenen Ge- dichte eine Quelle anzuführen, so daß wir jede Mitteilung, die zur Ermittlung und Erfassung aller Zeugnisse jenes beispiel- losen Heldentums unserer Vorfahren beitragen kann, dankbar begrüßen werden.

I Abraham,

אל מלא רחמים הוא יפקוד ברחמים העצומים[14]

II Abraham ha-Kohen ben Israel Jechiel Schrenzel Rapoport,

סליחה על גזרות ת״ח ות״ט[15]

[11] Wir können daher nicht feststellen, ob die Dichtungen von Simson b. Jona (Z. 436; D. III, ש, Nr. 440) und Uri b. Raphael Mengeburgo (Z. 436 f.; D. I, א, Nr. 2021) irgendwie auf unseren Gegenstand Bezug nehmen. Denn Zunz nennt keine Quelle und Davidson führt auch keine an. — Vgl. auch D. IV, S. XIV.

[12] Schon Gurland wollte alle diese Dichtungen besonders herausgeben (s. O. H. III, Abt. דברי הימים, S. 146).

[13] Ebenso wie Freimann führen wir die Autoren in alphabetischer Reihenfolge an, bringen aber auch alle Gedichte je nach ihren Anfangs- sätzen. Wir verweisen immer auf die entsprechende Nr. bei Fr., wo auch die ältere Literatur zu finden ist. Da aber Fr. die Veröffentlichungen Gurlands nur nach den Sonderdrucken zitiert, ergänzen wir diese Angaben durch Hinweise auf den Ozar Hasifruth (= GOH.).

[14] GOH, IV, 473; B. III, 162 f., Fr. Nr. 1, D. I, א. Nr. 3804 und Zu- sätze, IV, 247a. Der Name Abraham ist in Blogg. ספר החיים ed. Kayserling (Hannover 1893) S. 329 nicht besonders hervorgehoben, ebenso weist der Text andere LAA auf und scheint auch vollständiger zu sein.

[15] Nach Tscherikower a. a. O. I, Sp. 1059, Zeile 27 f. ohne Quellen- angabe. Über den Autor vgl. Dembitzer a. a. O. I, 27a oben; Jewish Ency- clopaedia X, Sp. 320; Jüdisches Lexikon IV, Sp. 1232. — In den seinem Werke שו״ת איתן האזרחי (Ostrog 1796) vorangeschickten Approbationen wird er

III Anonymus,

[16]אל מלא רחמים שוכן במרומים, המציא מנוחה נכונה בסתר כנפי השכינה

IV Anonymus,

[17]אל מלא רחמים דיין אלמנות אבי יתומים

V Anonymus,

[18]אל מלא רחמים שוכן בגבהי מרומים

VI Anonymus,

[19]אל מלא רחמים שוכן במרומים, אין כמוך באלמים

VII Chanoch (Henoch) b. Abraham,

[20]חנון ה׳ וצדיק ואלהינו מרחם

---

genannt: „אברהם הכהן רפאפרט הנקרא ר׳ אברהם שרענצליש מלבוב בן הגאון המפורסם. . . ישראל יחיאל כ״ץ רפאפורט . . . שהיה אב״ד ור״מ דקיק קראקא והגליל“.

[16] B. III, 243 ff. s. auch die Anmerkung daselbst S. 245. Fr. Nr. 3; D. I, א Nr. 3806 und Zusätze, IV, S. 247a. Der erste Teil dieses Seelengedächtnisses bezieht sich auf die Ereignisse von 1648, während der zweite Teil von den Verfolgungen in Großpolen im Jahre 1656 handelt. Demnach ist die Angabe bei Z. 436 zu berichtigen. Im Maskirbuch von Pasewalk, jetzt im Besitze des Gesamtarchivs der deutschen Juden in Berlin, befindet sich ein Seelengedächtnis, das im ersten Teil genau dem unseren entspricht und nur geringe sprachliche Abweichungen zeigt, während der Text des Schlußteiles (von L. XI, Zeile 4 ff.; B. III, 244, letzte Zeile ff.) völlig anders ist. Den Hinweis auf dieses Maskirbuch verdanke ich Herrn Seminarrabbiner Dr. Rabin in Breslau, jetzt in Haifa (Palästina).

[17] GOH. I, Abt. זכרון לישנות, S. 42; B. III, S. 160 f (der letzte Absatz fehlt); Litinski a. a. O., S. 49 f.; D, I, א Nr. 3793 und Zusätze, IV, S. 246b; fehlt bei Fr. — Die bei Freimann angeführten Seelengedächtnisse Nr. 2 und 4 beziehen sich nicht auf die Verfolgungen von 1648/49 (vgl. B. III, 194 ff. und 199 ff. und Anm. 1 daselbst). Über Fr. Nr. 5 s. weiter unten Anm. 37.

[18] Litinski, a. a. O., S. 50; D. IV, א Nr. 1003; fehlt bei Fr.

[19] In סליחות nach Ritus Klein- und Großpolen, Litauen und Reußen, Dyhernfurth 1815, f. 147, Breslau 1831, S. 86 f.; Gebetbüchern (כמנהג אשכנז) Slawuta 1818, II S. 84—85, Wilna 1923 (s. Anm. 5), סידור בית יעקב o. O. u. J. II. Teil, S. 66 (mit Kommentar); ferner in Gurland, a. a. O., Heft 1, S. 21 f.; Haolam, Jahrg. XVIII (1930) Heft 9, S. 179—180 (vgl. dazu die Bemerkung von ר׳ מ׳ חזן a. a. O. Heft 11, S. 207 unten). Fehlt bei Fr., D. I, א, Nr. 3802 und Zusätze, IV, S. 246b. Über den Martyrer ר׳ יחיאל מיכל, dem dieses Seelengedächtnis gewidmet ist, vgl. Gurland, a. a. O. Heft 1, S. 18 ff.

[20] In Jakob b. Naftali, נחלת יעקב מליצ[ו]ת (Amsterdam 1652), f. 9b—10b; GOH. I, Abt. אוצר השיר והמליצה, S. 55—58. Über den Autor vgl. die ausführliche Arbeit von N. Sokolow in Meisach, גן פרחים, II (1890), S. 130—138, III (1893), S. 50 f. Anm. 3 und 5; Brüll in OH. IV, S. 464 f. L. Löwenstein, dem

VIII David b. Samuel ha-Levi[21],

1) אמרתי נא אספרה,

2) אודך על כי נוראות נפלאתי.

3) [22]רודי ארום וצח

IX Ephraim b. Joseph,

[23]אף לואת יחרד לבי

---

diese Arbeit von Sokolow entgangen war, identifiziert in „Blätter für jüdische Geschichte und Literatur“ (Beilage zum Israelit in Mainz) I (1900), S. 266 f. den Verfasser dieses Gedichtes mit „R. Henoch Sundel ... Rabbinatsassessor in Opatow und dann Rabbiner in Gnesen“ (s. Anm. 18 daselbst), während aus der Darlegung Sokolows in Meisach, a. a. O. III, S. 41 f. hervorgeht, daß letzterer ein anderer Gelehrter war. Die in Steinschneider, Geschichtsliteratur usw. § 151 erwähnte קינה unseres Verfassers auf seine Einkerkerung im Jahre 1627 findet sich nicht an der dort angeführten Stelle. Über die Entstehung des Werkes von Jakob b. Naftali vgl. Sokolow in Meisach a. a. O. II, S. 133—134 und s. das Titelblatt, wo ausdrücklich hervorgehoben wird, daß die Texte von f. 7a ff. später hinzugekommen sind (גם הוסיף . . .). Aufschlußreich ist ferner die Approbation des Ephraim b. Joseph (s. weiter Nr. IX), in der es unter anderem heißt: „ועתה נגעה בו יד ה׳ והיה בית יעקב אש; ויצא בעירום ובחוסר כל כאוד מוצל מאש“ (vgl. auch Anm. 39). In Enc. Jud. VII (1931) Sp. 1171 fehlt die Erwähnung dieses Gedichts wie auch der wichtigsten Literatur. Fr. Nr. 6; D. I, א, Nr. 3400 und Zusätze, IV, S. 243a

[21] Verfasser des Schulchan Aruch-Kommentars טורי זהב. Näheres über ihn s. Enc. Jud. V (1930) Sp. 870 ff.

[22] Alle drei Gedichte hat M. M. Biber nach einer Handschrift abgedruckt und kommentiert in הפלס, II (1902), S. 519—525. Nr. 1 ist für den 20. Siwan zur Erinnerung an die allgemeinen Verfolgungen von 1648/49; die Nummern 2 und 3 sind Dankgebete für die Errettung der Gemeinde Olyka (אליק) bei deren Belagerung durch die Kosaken am 26. Siwan des Jahres 1649, wohin der Verfasser 1648 aus Ostrog (אוסטרהא) geflüchtet war. Am Schluß dieser Selichoth heißt es unter anderem: „ומתפללים מנחה זייגער צווייא וא״א תחנה ועושין סעודה כסעודת פורים“. Vgl. Biber a. a. O. S. 518 f. und S. 520 Anm. 6. Danach ist Steinschneider, Geschichtsliteratur S. 180, Nachtrag zu S. 123 zu berichtigen. Die Bemerkung daselbst betreffs des Gedichtes ה׳ אלהי רבת gehört nicht in diesen Zusammenhang. Der Verfasser desselben ist David b. Samuel b. David ha-Levi aus Speyer (s. Enc. Jud. V, Sp. 869 f.). D. I, א, Nrr. 5966, 1661; II, ד, Nr. 126.

[23] In dem Werke des Jakob b. Naftali (s. Anm. 20) f. 9b; GOH. I a. a. O. S. 54 f.; B. III, S. 176 f.; Fr. Nr. 7; D. I, א, Nr. 7094 und Zusätze IV, 273a. Über den Verfasser vgl. Enc. Jud. VI (1930) Sp. 200 f. Zu der dort angeführten Literatur ist nachzutragen Brüll in OH. IV, S. 464 und Sokolow in Meisach, a. a. O. III, S. 50, Anm. 3.

X Gabriel b. Josua (Höschel) Schoßburg[24],

1) [25]איכה אשא פנים וארים ראש
2) [26]איכה נחשבו לנבלי חרש
3) [27]יפקוד ה׳ אלהי הרוחות
4) [28]תא שמע מהימנא רעיא

XI Isaak b. Abraham Mose Israel,

1) [29]אדברה במר נפשי ואספרה
2) [30]נפשי תבכה במסתרים

[24] Über den Autor vgl. Kaim (Chaim) Pollak in der Einleitung zu des Verfassers Schrift פתח תשובה (Krakau 1899) S. 5—6 und Enc. Jud. VII (1931), Sp. 29; Fr. Nr. 8. S. auch Dubnow, Weltgeschichte des jüd. Volkes, VII, Seite 43.

[25] In Pollak a. a. O. S. 15, Zeile 7 von unten, bis S. 20 (den Kommentar dazu s. daselbst S. 33, Zeile 6—S. 44); Gurland-Kahana a. a. O. S. 41—54 (Text mit Kommentar); B. III, S. 178—184 (nur Text); D. I, א, Nr. 2878 und Zusätze, IV, 239a. Drei Verse der fünften Strophe mit Kommentar auch bei Gurland, a. a. O., Heft I, S. 24f.

[26] In Gurland-Kahana a. a. O. S. 31—41 (Text mit Kommentar). D. I, א, Nr. 2913. Die Strophen 4, 5 (nur Vers 1), 7 und 14—16 mit Kommentar auch bei Gurland, a. a. O., Heft 1, S. 22—24.

[27] In Pollak, a. a. O. S. 13 Zeile 10—S. 15, Zeile 23 (den Kommentar dazu s. daselbst S. 20—S. 33, Zeile 6 von unten). D. II, י, Nr. 3422.

[28] In Pollak, a. a. O. S. 45—56 (Text mit Kommentar). D. III, ת, Nr. 2. Die Angaben in Enc. Jud. a. a. O. betreffs der Gedichte bedürfen demnach der Ergänzung und Berichtigung.

[29] In L. Zusätze Nr. 7 S. XIII—XV. Landshuth leitet dieses Gedicht wie folgt ein: „סליחה של הגאון אב״ד דק״ק ליסא עור מולדתי מורינו ר׳ יצחק בר מורינו הרב ר׳ אברהם משה ישראל לכ׳ סיון וליום כפור, על גזירת ת״ח ות״ט״. Dieselbe Selicha ist auch in einem seltenen und, soweit wir nachprüfen konnten, bis jetzt allgemein unbekannt gebliebenen Druck (Dyhernfurth 1772) f. 2a—3a veröffentlicht. Der Text weist gegenüber dem bei L. einige sprachliche Varianten auf, und am Eingang der Selicha fehlt die Angabe des Autors. Auf dem Titelblatt, das, wie es scheint, hauptsächlich dieser Selicha dient, heißt es am Anfang: „סליחה מה שאומרים בכל מדינות פולין בעשרים בסיון וי״ב, אשר עדן לא היו (sic) בדפוס רק בכתב, ולאו כל אדם זוכה להיות אותו (sic) עמו בכתב לזאת אמרנו לזכות את הרבים למען יוכל כל איש ואשה לאומרה כראוי״. Die Angabe Landshuths betreffs der Autorschaft dieser Dichtung haben auch Z. S. 435, Fr. Nr. 9 und D. I, א, Nr. 462. L. Lewin hält seine Behauptung in „Geschichte der Juden in Lissa" (Pinne 1904), S. 174 Anm. 1, daß unser Verfasser ein „Posener Rabbiner" war, jetzt (laut brieflicher Mitteilung) unter Bezugnahme auf Dembitzer a. a. O. II, f. 137b (s. dazu nächste Anm.) nicht mehr aufrecht.

[30] In demselben Dyhernfurther Druck (s. vorige Anm.) f. 6b unten bis 8a. Sie befindet sich innerhalb des Abschnittes, der קינות לתשעה באב über-

XII Jakob Kopil Margalith,

[31]על אלה אני בוכיה

XIII Jakob b. Mose ha-Levi,

[32]יסלד לב אישים ברב חילה

XIV Jomtob Lipmann b. Nathan ha-Levi Heller[33]

1) [34]אלהים באזנינו שמענו
2) [35]אלה אזכרה בדמעות שליש

schrieben und auf dem Titelblatt wie folgt angezeigt ist: „. . . וגם לרבות איזה קינות חדשות, אשר עדיין לא נדפסו״. Dieses ganz unbekannte Gedicht hat folgende Überschrift: „הקינה של הגאון אב״ד דק״ק ליסא ר׳ איצק פריפסל על גזירות ת״ח לפ״ק וחתום בראשי החרוזות״. Das Akrostichon lautet: נאם הקטן יצחק בן לאאימ הר״ר אברהם משה ישראל זלה״ה חזק ואמץ. Es schließt: ושרשינו יהיה פתוח על המים. Da auch die bereits erwähnte Selicha fast das gleiche Akrostichon aufweist (vgl. L. a. a. O. und D. a. a. O.) so ergibt sich: 1. daß unser Autor zweifellos der Verfasser beider Gedichte ist, 2. daß er Rabbiner in Lissa war und 3. daß er יצחק בן אברהם משה ישראל hieß und nicht, wie Dembitzer behauptet (s. vorige Anm.) יצחק ב״ר שלום. Näheres über ihn vgl. Lewin, a. a. O. S. 173 f. und den Nachtrag dazu auf S. 378.

[31] In GOH. IV, S. 490—494 (s. auch daselbst S. 474 Nr. 4). In seiner Schrift קול יעקב (Amsterdam, 1708) heißt er genauer: יעקב קאפיל מרגלית בן הגאון הרב הגדול צבי מרגלית מק״ק ולאדמירא. Fr. Nr. 10; D. III, ע, Nr. 431.

[32] Es steht nicht mit Sicherheit fest, auf welche Ereignisse dieses Klagelied sich bezieht. Im קבץ על יד, IV, (1888), wo das Gedicht zuerst veröffentlicht wurde (Abt. תחנוני בני ישראל S. 35—37), wird es auf den Schwedenkrieg (1656) bezogen. Dies übernimmt auch Gurland, der diese Dichtung erneut in seiner Sammlung abgedruckt hat (OH, IV, S. 430 ff.). Freimann (a. a. O. Nr. 11) stellt diese Annahme in Frage und Bernfeld (III, 165 ff.) bringt diese Kinah unter den Dichtungen über die Ereignisse von 1648/49 (vgl. auch seine Bemerkung daselbst S. 168). Bei D. II, י, Nr. 3096 heißt es ebenfalls: קינה על גזרות ת״ח ות״ט, vgl. auch Zusätze IV, 317a. Über den Autor vgl. die Bemerkung von Halberstam(m) zur ersten Veröffentlichung a. a. O. S. 35 (= GOH. IV, S. 415). Davidson nennt ihn in seinem לוח הפיטנים a. a. O. IV, S. 414b: יעקב יוזביל הלוי (בן משה) und führt noch andere Gedichte von ihm an.

[33] Verfasser des berühmten Mischnah-Kommentars תוספות יום טוב. Näheres über sein Leben und Wirken s. in Enc. Jud. VII, Sp. 1150 ff.

[34] In Gurland-Kahana, a. a. O. S. 57—59. Diese Selicha hat Heller im Anschluß an ein älteres Gedicht für die Ereignisse von 1648/49 umgearbeitet (vgl. Z. 427, Nr. 3, 261, Nr. 14; L. 84, Nr. 1; Gurland-Kahana, a. a. O. S. 61, Zeile 6; D. I, א, Nr. 4678 und III, פ, Nr. 30). S. auch D. Zusätze zu א, IV, S. 253b.

[35] In Gurland, a. a. O. Sonderdruck Heft I, S. 26—28 (s. dazu Gurland-Kahana, a. a. O. S. 59, Anm. 2); B. III, S. 173—176. D. I, א, Nr. 4268 und

3) יום העשרים בסיון קדושים היו לאור אש ולעשנים[36]

4) אל מלא רחמים שוכן מרומים[37]

XV Joseph b. Elieser Lipmann Aschkenasi מזיא,

1) . . . קינה על גזירות הקהלות דק״ק אוקריינא

2) אל מלא רחמים[38]

XVI Joseph aus Gnesen,

אל מלא רחמים שוכן בגבהי מרומים[39]

XVII Joseph b. Jeschuah (ישועה),

„שיר . . . בחרוזים במעשה הנורא, שעשו עצארי וחמלניצקיי ונבבא הגבורים, שהרגו את קהל הקראים שבעיר דרזנע“[40]

XVIII Mordechai b. Naftali Hirsch Kremsier,

שמע אלי קול בכי וקינה[41]

Zusätze, IV, S. 250a. Vgl. dazu auch die Erklärungen Gurlands, a. a. O., S. 29—32.

[36] In GOH. IV, S. 438 f. (s. dazu die Bemerkung daselbst auf S. 413, Nr. 2); Litinski, a. a. O. S. 45 f. Die Texte in beiden Ausgaben weichen vielfach voneinander ab. D. II, ו, Nr. 1680 und Zusätze, IV, S. 312b.

[37] In GOH. I, Abt. זכרון לישנות, S. 42—43, vgl. auch a. a. O. IV, S. 473, Nr. 3 (= Fr. Nr. 5). L. S. 84, Nr. 3; Z. S. 427, Nr. 5; D. I, א, Nr. 3811 und Zusätze, IV, S. 247a. — Über diese Selichoth im allgemeinen vgl. L. S. 84; GOH. I, a. a. O. S. 43 f.; Gurland-Kahana, a. a. O. S. 55 ff.; Fr. Nr. 13.

[38] Beide Dichtungen sind in jiddischer Sprache abgefaßt. Der Autor lebte in Proßnitz in Mähren (auch Prostitz, פרוסטיץ genannt). Fr. Nr. 14. S. auch Steinschneider, a. a. O. S. 118, § 162.

[39] In der Schrift seines Vetters Jakob b. Naftali (s. Anm. 23) f. 10b; GOH. I, Abt. אוצר השיר והמליצה, S. 58. Fr. Nr. 15; D. I, א, Nr. 3801 und Zusätze, IV, S. 246b. — Die beiden Gedichte des Jakob b. Naftali (in seiner Schrift f. 9a), die Zunz, a. a. O. S. 435, Nrr. 1, 2 und Freimann, a. a. O. Nr. 12 (bei D. I, א, ד Nrr. 6565, 7619 fehlt die Quelle) in diesem Zusammenhange anführen, haben mit den Ereignissen von 1648/49 nichts zu tun und gehören daher nicht hierher. Sie sind allgemeine Gebete, wie dies schon aus deren Überschrift: „סליחה ומזמן טוב לאמרם ליחיד בכל יום“ hervorgeht.

[40] Vgl. A. Neubauer, Aus der Petersburger Bibliothek, Beiträge und Dokumente zur Geschichte des Karäertums und der karäischen Literatur, Leipzig 1866, S. 125, Note XXXV. Über die Gemeinde Drežna (Litauen) und den Autor s. Neubauer a. a. O. S. 80 f. Vgl. ferner a. a. O. S. 125, Doc. Nr. 24. 8.; S. 130, Note XL; S. 141, Nr. 63. — Alle dort angeführten Dokumente und Aufzeichnungen scheinen mit den Ereignissen zur Zeit Chmelnickijs in Zusammenhang stehen. Vgl. Fr. a. a. O. S. 122 unten und § 174 Nr. 16. S. auch D. IV (לוח הפיטנים) S. 402a, wo andere Gedichte des Verfassers erwähnt werden.

[41] In GOH. II, Abt. דברי הימים, S. 161—163. Betreffs des Autors vgl.

XIX Moses Kohen Nerol b. Elasar,

אל מלא רחמים חופף בכנפי יונה[42]

XX Moses b. Mordechai Zacuto,

איך נחשבו יחדו לנבלי חרש[43]

XXI Sabbatai Scheftel b. Jesaja Horowitz (Hurwitz)[44],

1) שבתי בבית ה׳ לארך ימים[45]

2) אל מלא רחמים שוכן במרומים, המצא מ נוחה נכונה למעלה מכנפי השכינה[46]

XXII Sabbatai b. Meir ha-Kohen[47],

1) ישראל אין מלך ואין שר, אין זבח ואין מצבה[48]

L. S. 200, Gurland, a. a. O. S. 161, Anm. 2 und Brüll in OH. IV, S. 467, Abs. 5. Fr. Nr. 17. D. III, ש, Nr. 1656.

[42] In בקשה ed. Metz 1764, f. 2—5 (mit Kommentar); GOH. II, Abt. דברי הימים, S. 150—153. Das Titelblatt, die Einleitung, Teile des Kommentars, sowie den Schluß desselben in der oben erwähnten Ausgabe bringt Gurland a. a. O. S. 172—176. — Näheres über den Autor vgl. Gurland, a. a. O. S. 144—150. Über die Stadt Narol (נראל) s. Gurland, a. a. O. S. 136, Anm. 14 und OH. III, Abt. דברי הימים, S. 142, Anm. 46. Fr. Nr. 18; D. I, א, Nr. 3796 und Zusätze, IV, S. 246b.

[43] In GOH. I, Abt. זכרון לישנות, S. 9, Anm. 5; צער בת רבים ed. B. Friedberg (Lemberg 1905) S. 4 (= Gurland, a. a. O., Sonderdruck Heft 2, S. 4). Fehlt bei L. S. 214 ff. und Z. S. 440 f. D. I, א, Nr. 2830 und Zusätze, IV, S. 238b. — Über den Autor s. auch GOH. II, Abt. דברי הימים, S. 121, Anm. 1; Ozar Yisrael, IV, S. 228b; Jüdisches Lexikon, V, Sp. 1524; A. Apfelbaum, תולדות ר׳ משה זכות Lemberg 1926 (תרפ״ו).

[44] Näheres über ihn s. in Enc. Jud. VIII (1931) Sp. 240 f. Vgl. auch GOH. II, a. a. O. S. 154 f., Lewin in MGWJ, Jahrg. 1928, S. 15, Anm. 9.

[45] Außer in den bei Fr. Nr. 19 angeführten Drucken auch in den סליחות Frankfurt a. O. 1783, Dyhernfurth 1796 und 1829, ferner in קונטרס של מנהג ק״ק פוזנן . . . Frankfurt a. O. 1770. GOH. II, a. a. O. S. 155—160. D. III, ש, Nr. 346.

[46] In GOH. II, a. a. O. S. 160—161; Lewin, Geschichte der Juden in Lissa, S. 356 f.; B. III S. 163—164. Im Maskirbuch der Gemeinde Fraustadt (Grenzmark) findet sich ein Seelengedächtnis, das dem unseres Verfassers zu entsprechen scheint, weist jedoch mannigfache Varianten auf. D. I, א, Nr. 3807 und Zusätze, IV, S. 247a.

[47] Berühmt als Verfasser des Schulchan Aruch-Kommentars שפתי כהן. Über sein Leben und Wirken vgl. Raw Zair in השלח (Berlin 1899) S. 522 ff.; Ozar Yisrael X, S. 52; Chones, תולדות הפוסקים, Warschau 1922 (תרפ״ב) S. 586 ff.; Jüd. Lexikon, V, Sp. 11.

[48] In סליחות Ritus Litauen, Amsterdam 1764, f. 118b—119b; B. III, S. 169—172. D. II, י, Nr. 4209.

2) אלהים באו גוים בקרב מחניך[49]
3) אלהים באו גוים בנחלתיך[50]
4) ציון אל ירפי ידיך[51]
5) ארים קול ילך כנחש[52]
6) ארץ אשר ה׳ אלהיך דורש אותה[53]
7) אל מלא רחמים שוכן מרומים, ברחמים רבים:העצומים יזכור לגמול עולמים[54]

XXIII Samuel ha-Levi,

אללי עת אוכור הצרה הגדולה[55]

---

[49] In Selichoth a. a. O. f. 119b—121a. D. I, א, Nr. 4676 und Zusätze, IV, S. 253b.

[50] Daselbst f. 121a—122a. D. I, א, Nr. 4674 und Zusätze, IV, S. 253b.

[51] Daselbst f. 122a—123a. D. III, צ, Nr. 278.

[52] Daselbst f. 123a—124a. D. I, א, Nr. 7624 und Zusätze, IV, S. 277a.

[53] Daselbst f. 124a—125b. D. I, א, Nr. 7678 und Zusätze, IV, S. 277b. Den Dichtungen von 1—6 geht a. a. O. eine Einleitung voraus (s. Fr. a. a. O. S. 121 f.), die mit einem Gedicht schließt (Z. S. 434. Nr. 1; D. III, ש, Nr. 1973). Die Überschrift dieser Selichoth lautet: סליחות וקינות על הגזרות רעות (sic) שארעו בעויה בארץ אקרייניא וואלין ופדליי׳ וליטא שנת ת״ח ות״ט לפ״ק· חברם המאור הגדול הגאון המפורסם ··· שב׳תי כ״ץ בעל שפתי כהן נר״ו

[54] In GOH. IV, S. 472—473; B. III, S. 161—162. D. I, א, Nr. 3810 und Zusätze, IV, S. 247a. Vgl. auch Brann in der „Festschrift zum 70. Geburtstag von Israel Lewy", Breslau 1911, S. 380, Anm. 3. Zu den Gedichten 1—7 s. Fr Nr. 20.

[55] In GOH. IV, S. 428—430; Litinski, a. a. O., S. 47—49. Fr. Nr. 21; D. I, א, Nr. 5156. Näheres über den Verfasser ist nicht bekannt. Litinski, a. a. O. S. 47, Anm. 1 vermutet in ihm den Sohn Lipmann Hellers (s. oben Nr. XIV). Er wird erwähnt in שו״ת איתן האזרחי (s. Anm. 15) f. 10a, 12d.

[56] In ספר החיים, Amsterdam 1703, Teil I, f. 62a—66b. Die Ereignisse von 1648/49 werden besonders auf f. 64b—66a erwähnt. Der Name des Autors fehlt auf dem Titelblatt sowohl wie auch in der Einleitung des genannten Werkes. Nur am Schluß der zweiten Einleitung seines Sohnes (auf Blatt 10b) heißt es: ·משה בן לא״א ··· שמעון פרנקפורט שליט״א Ebenso wird sein Name erwähnt in den dem Werke vorausgeschickten Approbationen der Rabbiner von Amsterdam und Frankfurt a. M. Einer der Amsterdamer Rabbiner: „משה יהודה כ״ץ יצ״ו אב״ד ור״מ דק״ק אשכנזים באמשטרדם יע״א" nennt ihn: שמעון בן ··· ישראל תושב׳ קהלתינו ··, in der Haskama des Frankfurter Rabbiners יוסף שמואל מקראקא heißt es von ihm: „הישיש התורני ··· שמעון אביו של האלוף ··· משה פרנקפרט מק״ק אמשטרדם" während der Verfasser der darauffolgenden Approbation: "שמואל כ״ץ שאטין אב״ד ומ״ץ דמדינות דרמשטט ור״מ בבה״מ שבק״ק פרנקפורט דמיין" ihn wie folgt bezeichnet: „אחד מבני עליה השלם ··· מחותני ··· שמעון פרנקפורטר אחד מהמיוחדים הלומדים שבק״ק אמשטרדם" (Nebenbei sei bemerkt, daß der oben erwähnte Frankfurter Rabbiner von Samuel Katz genannt wird: „מחותני אביד ור״מ דקהלתינו" und daß letzterer

XXIV Simeon b. Israel Jehuda Frankfurter (Frankfurt),

אזכרה ימים מקדם שנות עולמים[56]

Auf das Wesen der hier angeführten Dichtungen näher einzugehen, verbietet der beschränkte Raum. Die Bedeutung der synagogalen Poesie für das Judentum im allgemeinen charakterisierte jüngst S. J. Agnon mit klassischen Worten[57], die auch in diesem Zusammenhang festgehalten zu werden verdienen: „המחזור כבר נחתם, אבל הלב הישראלי עדיין לא נחתם, וכשנפשו של אדם מתעטפת והוא שופך שיחו בלשון הקודש מלאכים ושרפים מפסיקים שירתם ובאים לשמוע ומביאים דבריו ,לפני כסא .הכבוד, והקדוש ברוך הוא מצרפם לספר תפילתו וקורא בהם ומתמלא רחמים על ישראל"

---

zeichnet: „שמואל הכהן שאטין היושב באהל ב״ה שבק״ק פרנקפורט"). Vgl. Z. 437. Fehlt bei Fr. Davidsohn gibt (wohl irrtümlich) als Verfasser dieses Gedichtes אורי, בן רפאל מענגבורג an (vgl. a. a. O. I, א, Nr. 2283, s. dazu IV, S. 233b und 360c). Dagegen bringt er andere Gedichte unseres Verfassers (vgl. IV, S. 488a oben). Vgl. auch Enc. Jud. VI, Sp. 1119 f.

[57] In סיפור פשוט, Verlag Schocken, Berlin 1935 (תרצ״ה), S. 129.

Nachträge.

Zu S. 286 (VIa Anonymus): In B. III, S. 204 ff. ist ein Seelengedächtnis aus dem Pinkas von Lublin abgedruckt, das im ersten Teil die Ereignisse von 1648 schildert.

Zu Anm. 2: Über den Autor des ברית מטה משה vgl. S. Krauß, Die Palästinasiedlung der polnischen Ḥasidim und die Wiener Kreise im Jahre 1700 in „Abhandlungen zur Erinnerung an H. P. Chajes", Wien 1933, S. 54 und Anm. 16 auf S. 86.

Zu Anm. 8: Heft 1 von Gurlands Werk, das wir nach Drucklegung des Aufsatzes dankenswerterweise aus der Bibliothek der Budapester Landes-Rabbinerschule erhalten haben, enthält im erweiterten Teil folgende Abschnitte:

1. ענשו של גאָנטַא (S. 17—18),
2. הרב ר׳ יחיאל מיכל בר׳ אליעזר ז״ל (S. 18—20),
3. „אל מלא רחמים של כ׳ סיון, להרב ··· יחיאל מיכל דק״ק נעמירוב ···" (S. 20—22),
4. הספר פתח תשובה על גזרות ת״ח ות״ט (S. 22—25),
5. „סליחה על ת״ח ות״ט, מאת הרב ··· יו״ט ליפמאן העללער ···" (S. 25—32).

Zu Anm. 15: Vgl. auch S. Rubaschow, Jüdische Zeugenaussagen in der Responsenliteratur vom Anfang des 15. bis zum Ende des 17. Jahrhunderts (jiddisch), in „Historische Schriften des jiddischen wissenschaftlichen Instituts", I, Warschau 1929, Sp. 172 f.